

Тэма 3. ЦЫВІЛІЗАЦЫІ АЗІІ, АФРЫКІ І АМЕРЫКІ

§ 16. Гаспадарчае жыццё і палітычная карта Азіі ў Сярэднявеччы

Якія змены адбываліся на палітычнай карце Азіі ў розныя перыяды Сярэднявечча? З чым гэтыя змены былі звязаны?

Якія цывілізацыі існавалі ў Сярэднявеччы ў Азіі? Чым вядомыя ў гісторыі Чынгісхан і Цімур? Успомніце азначэнні паняццяў «Вялікі шаўковы шлях», «іслам», «халіфат». (Гісторыя Сярэдніх вякоў, 6 клас)

Асноўныя гаспадарчыя заняткі насельніцтва. Этнічныя змяненні. У Сярэднявякі развіццё краін Азіі значна адрознівалася ад развіцця Еўропы. У процілегласць еўрапейскім рэгіёнам, гаспадарчае жыццё якіх было практычна аднародным і характарызавалася панаваннем земляробства, у цывілізацыях Азіі, Афрыкі і Амерыкі існавалі самыя розныя гаспадарчыя ўклады.

У раёнах старажытных цывілізацый працягвала развівацца высокапрадукцыйнае земляробства, ствараючы ўмовы для хуткага росту насельніцтва ў далінах рэк. Там існавала шмат буйных гарадоў. Рамяство было высокаразвітым. Гэта давала магчымасць весці вельмі прыбытковы гандаль, які здаўна з'яўляўся адным з найважнейшых заняткаў насельніцтва Азіі. Яго сімвалам стаў **Вялікі шаўковы шлях**, які злучыў Кітай з Рымскай імперыяй і потым з Візантыяй праз увесь Еўразійскі кантынент.

Асаблівасцю цывілізацый Азіі была аддаленасць земляробчых і палітычных цэнтраў адзін ад аднаго. Тысячы кіламетраў і цяжкапераадольныя перашкоды аддзялялі Кітай ад Індыі, Індыю ад Сярэдняй Азіі і Ірана. Сувязі паміж гэтымі цывілізацыямі былі слабымі. У адрозненне ад еўрапейскіх геаграфічных умоваў Азіі па-ранейшаму значна ўскладнялі кантакты: вялізныя тэрыторыі займалі бязводныя стэпы і пустыні, горныя хрыбты і плато, шырокія рэкі і азёры. У старажытнасці гэтыя малаабжытыя раёны раздзялялі ачагі цывілізацыі. Тут жылі шматлікія качавыя плямёны. У азіяцкіх стэпах насельніцтва значна пазней перайшло да цывілізацыі, а асновай гаспадарчай дзейнасці тут была жывёлагадоўля.

У Сярэднявеччы пачала імкліва мяняцца карціна рассялення народаў, этнічная карта Азіі. Па-ранейшаму найбольш актыўна развіваліся рэгіёны старых цывілізацыйных цэнтраў: Блізкі Усход і Месапатамія, Іран, Індыя, Сярэдняя Азія, Кітай. Аднак у перыяд Сярэднявечча побач з імі з'яўляліся ўсё новыя дзяржаўныя

Вялікі шаўковы шлях

ўтварэнні: пачалі ўзнікаць велізарныя дзяржавы качавых народаў. Качэўнікі імкнуліся захопліваць тэрыторыі земляробчых цэнтраў, але затым іх дзяржавы хутка распадаліся.

Пустынны паўвостраў Аравія атрымаў назву ад качавых арабскіх плямёнаў, якія тут жылі. З распаўсюджаннем ісламу яны пачалі рух і рассяліліся на вялізнай тэрыторыі Блізкага Усходу і Паўночнай Афрыкі. Дагэтуль насельніцтва краін на гэтай тэрыторыі размаўляе на арабскай мове. Арабы падпарадкавалі і раёны старажытных цывілізацый — Егіпет, Месапатамію і Іран.

Пояс стэпаў і паўпустынь працягнуўся амаль праз увесь Еўразійскі кантынент ад Кітая да Карпат. Тут пражывалі і свабодна перамяшчаліся са сваімі статкамі на тысячы кіламетраў шматлікія плямёны качэўнікаў. У Сярэднявеччы ў гэтым рэгіёне адбылося станаўленне новай сям’і моў — цюркскай. Плямёны цюркаў у хуткім часе рассяліліся на велізарнай тэрыторыі і нават падпарадкавалі сабе асобныя раёны земляробчых цывілізацый. Нашчадкамі гэтых плямёнаў з’яўляюцца такія сучасныя народы, як туркі, туркмены, азербайджанцы, казахі, узбекі, кіргізы і некаторыя іншыя. Усе яны размаўляюць на цюркскіх мовах.

На поўначы ў Сібіры працягнуліся бяскрайнія таёжныя лясы, што пераходзяць у тундру. Тут жылі плямёны, якія займаліся паляваннем і аленегадоўляй. Яны былі адносна нешматлікія, што перашкаджала ўзнікненню ў іх дзяржавы.

У выніку практычна на ўсёй тэрыторыі Еўразіі ўзніклі дзяржаўныя ўтварэнні. Па-ранейшаму дзяржавы земляробчых цэнтраў былі больш стабільнымі, чым дзяржавы качэўнікаў, што хутка ўзнікалі і гэтак жа хутка разбураліся.

Палітычная карта Азіі ў Сярэднявеччы. Кітай. Кітай заставаўся галоўнай палітычнай сілай і самай густанаселенай краінай на Далёкім Усходзе цягам усяго

Дынастыя Тан
618–907 гг.

**5 дынастый
і 10 царстваў**
907–960 гг.

Дынастыя Сун
960–1279 гг.

Дынастыя Юань
1271–1368 гг.

Дынастыя Мін
1368–1644 гг.

Кіруючыя дынастыі ў Кітаі ў перыяд Сярэднявечча

Сярэднявечча. Аднак перыяды яго палітычнай магутнасці змяняліся перыядамі раздробленасці, заняпаду і падпарадкавання іншаземным захопнікам. Новае ўзвышэнне Кітая было звязана з пачаткам кіравання дынастыі Тан у 618 г. Арміі імператара Лі Юаня ўдалося аб'яднаць усе кітайскія тэрыторыі, а затым пачаць наступленне на В'етнам і Карэю. Гэтыя краіны ў хуткім часе прызналі сваю залежнасць. Кітайскае насельніцтва пастаянна засяляла тэрыторыі ўсё далей ад даліны Хуанхэ. У Сярэднявеччы кітайцы канчаткова асвоілі даліну ракі Янцзы, засялілі ўзбярэжжа акіяна аж да граніцы з В'етнамам, пачалі засяляць стэпы на поўнач і захад ад даліны Хуанхэ.

Жыццёва важным для імперыі быў кантроль над Вялікім шаўковым шляхам. Імперыя Тан не толькі аднавіла сувязь па гэтым гандлёвым маршруце, але і стварыла ўмацаваныя пункты ўздоўж да граніц з Сярэдняй Азіяй. Але, прайграўшы ў 751 г. Таласкую бітву з арабімі-мусульманамі, кітайцы наогула пакінулі гэтыя далёкія тэрыторыі.

Амаль два стагоддзі Кітай квітнеў, стабільная ўлада забяспечыла развіццё сельскай гаспадаркі і гандлю. Магутнасць імперыі Тан пахіснулі народныя паўстанні ўнутры краіны. У 907 г. імперыя пала, і Кітай зноў паглыбіўся ў міжусобную барацьбу.

Дзяржава Чынгісхана. Мангольскія плямёны жылі далёка ад старажытных палітычных цэнтраў, займаліся качавой жывёлагадоўляй, суседзі лічылі іх нецывілізаваным народам. У 1206 г. у стэпах Манголіі вярхоўным валадаром усіх плямёнаў быў абвешчаны Чынгісхан. Аб'яднаныя новым правіцелем манголы сталі ўяўляць сабой грозную сілу. Чынгісхан з'яднаў армію жорсткай

Імперыя Тан

1206 г.
Стварэнне
дзяржавы
Чынгісхана

1219 г.
Уварванне
Чынгісхана
ў Сярэднюю Азію

1237–1238 гг.
Заваяванне
рускіх княстваў
ханам Батыем

1240 г.
Разгром Кіева
манголамі,
уварванне
ў Еўропу

1271 г.
Заснаванне
мангольскай
дынастыі Юань
у Кітаі

1368 г.
Зваржэнне
ўлады манголаў
у Кітаі

Асноўныя падзеі з гісторыі Мангольскай дзяржавы

Чынгісхан на паляванні.
Сярэднявечны малюнак
на шоўку. XV ст.

дысцыплінай і добра ўзброіў яе па адзіным узору. Армія пастаянна ваявала і атрымала неацэнны баявы вопыт.

Першымі былі захоплены землі Паўночнага Кітая. Затым пала вялікая дзяржава харэзмшахаў у Сярэдняй Азіі і Іране, а ўжо ў 1223 г. перадавая армія манголаў разграміла аб'яднаную армію князёў Русі ў бітве на рацэ Калка. Праціўнікаў уражвала бязлітаснасць манголаў да тых, хто са зброяй у руках спрабаваў супраціўляцца. Армія Чынгісхана спецыяльна знішчала складаныя арашальныя сістэмы земляробаў Сярэдняй Азіі і Кітая, каб голад спусташаў цэлыя раёны.

Выкарыстоўваючы створаную Чынгісханам рухомую конную армію, заваяванні працягнулі яго сыны і ўнукі. Мангольская імперыя пашырыла сваю ўладу на агромністыя тэрыторыі ад стэпаў сучаснай Украіны да Ціхага

Дзяржава Чынгісхана

акіяна, ад пустынь Егіпта да сібірскай тайгі. Прарваўшыся ў Польшчу і Венгрыю, манголы адступілі толькі з-за неабходнасці ўзяць удзел у выбарах новага вялікага хана. У прыволжскіх стэпах пазней сфарміравалася Залатая Арда.

Кіраваць такой вялізнай краінай — ад Дуная да Ціхага акіяна — з адной сталіцы было немагчыма. Імперыя была падзелена паміж чатырма сынамі Чынгісхана. Але вялікім (гэта значыць галоўным) ханам заставаўся правіцель Манголіі. Ім стаў хан Хубілай. У 1271 г. на землях Манголіі і заваяванага Кітая ён абвясціў новую дынастыю Юань. Сталіцай новай імперыі стаў горад Даду (сучасны Пекін), яе эканамічным і палітычным цэнтрам заставаліся землі, на якіх узнікла кітайская цывілізацыя.

Дынастыя Юань была звергнута ў ходзе паўстанняў кітайскага насельніцтва. У 1368 г. паўстанцы-пераможцы абвясцілі кітайскую дынастыю Мін на чале з імператарам Чжу Юаньчжанам. Армія Мін здолела вызваліць увесь Кітай. У перыяд кіравання дынастыі Мін Кітай быў найбуйнейшай дзяржавай свету.

У час кіравання дынастыі Мін Кітай пачаў нават марскую экспансію. Адмірал Чжэн Хэ па загадзе імператара пабудаваў «Вялікі флот» і арганізаваў 7 далёкіх марскіх экспедыцый. Фактычна гэта была спроба ўзяць пад кантроль гандаль у Індыйскім акіяне. Чжэн Хэ быў мусульманінам і таму мог лягчэй знайсці агульную мову з арабскімі гандлярамі. Кітайскія караблі прыбылі да ўзбярэжжа Усходняй Афрыкі раней за партугальскія. Аднак кітайскія ўлады палічылі марскія экспедыцыі занадта дарагімі і нявыгаднымі з пункту гледжання прыбытку. Флот прыйшоў у заняпад і больш не адрадзіўся.

N.B.

Японія. Першыя дзяржаўныя ўтварэнні ўзніклі на Японскіх астравах у II ст. да н. э. Дынастыя Ямата перамагла ў міжусобнай барацьбе ў IV ст. н. э. З таго часу ў Японіі існуе адзіная дзяржава. У VII ст. Ямата быў перайменаваны ў Ніхон, і гэтую назву краіна носіць дасюль. На працягу Сярэднявечча імператары паступова падпарадкоўвалі сабе ўсе тэрыторыі астравоў. Культурныя дасягненні Кітая і Карэі ўваходзілі ў жыццё японцаў. Японская дзяржава настолькі ўзмацнілася, што здолела адбіць напады мангольскай арміі хана Хубілая ў 1274 і 1281 гг.

Арабскі халіфат. У 610 г. у горадзе Мека на ўсходзе Аравійскага паўвострава пачаў сваю пропаведзь ісламу прарок Мухамед. Ён заклікаў верыць у адзінага і ўсёмагутнага Алаха. У 622 г. ён і яго паслядоўнікі вымушаны былі бегчы з Мекі і перасяліліся ў Медину. Гэта падзея атрымала назву *хіджра*, што з арабскай мовы перакладаецца як «уцёкі». Пасля працяглай вайны ў 630 г. Мека прызнала іслам і запрасіла Мухамеда. Хутка і большасць арабскіх плямёнаў Аравіі прынялі новую рэлігію.

Арабскія ваенныя атрады рушылі ў розных напрамках, падпарадкоўваючы мясцовае насельніцтва і распаўсюджваючы іслам. Яны захапілі ўвесь Блізкі Усход, Іран, Сярэднюю Азію, Паўночную Афрыку, пераправіліся ў Еўропу і падпарадкавалі Пірэнейскі паўвостраў. Візантыйцы спынілі рух арабаў толькі пад сценамі сваёй сталіцы. У 732 г. франкі на чале з Карлам Мартэлам у жорсткай бітве пры Пуацье нанеслі паражэнне мусульманскаму войску і спынілі яго прасоўванне ў Заходнюю Еўропу. У 751 г. у Таласкай бітве арабы разграмілі кітайскую армію і скарылі Сярэднюю Азію. Халіфат раскінуўся на вялізных тэрыторыях ад Атлантычнага акіяна да граніц Кітая.

Арабскі халіфат быў шматнацыянальнай дзяржавай, у якой арабы не з'яўляліся большасцю насельніцтва. Краіну аб'ядноўвала рэлігія — іслам. Яна садзейнічала стварэнню адзінай ісламскай культуры на вялікіх прасторах ад Іспаніі да Кітая. Іслам сталі добраахвотна прымаць многія народы. Аднак унутраная барацьба і пастаянныя паўстанні скораных народаў падарвалі магутнасць халіфату.

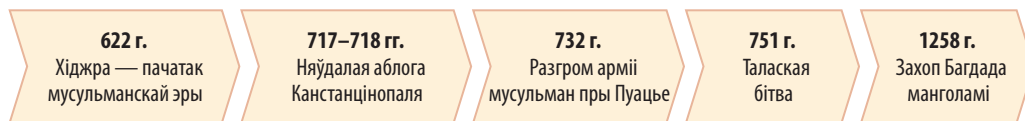
У пачатку XI ст. на Блізкім Усходзе з'явіліся новыя заваёўнікі — туркі-сельджукі. Яны прынялі іслам. Захапіўшы практычна ўвесь Блізкі Усход, сельджукі намінальна захавалі ўладу багдадскіх халіфаў як рэлігійных уладароў мусульман. Аднак адзінства мусульманскага свету было канчаткова страчана.

Арабскі халіфат

Прасачыце па картасхеме рост тэрыторыі Арабскага халіфата. Да якога часу гэтая дзяржава дасягнула найвышэйшага росквіту? Якія еўрапейскія тэрыторыі былі захоплены арабамі?

Манголы, захапіўшы Багдад у 1258 г., давяршылі разгром халіфата і забілі апошняга халіфа.

Падзеі з гісторыі Арабскага халіфата

Дзяржава Цімура. У стэпах Сярэдняй Азіі пасля распаду адзінай Мангольскай дзяржавы ішла пастаянная барацьба паміж яе спадчыннікамі — Чынгізідамі. У 1370 г. сярод палкаводцаў Сярэдняй Азіі вялікім эмірам — «военачальнікам» — быў абвешчаны Цімур. У Еўропе ён быў вядомы як Тамерлан. Яму ўдалося з’яднаць розныя плямёны цюркаў і манголаў у грозную і жорсткую армію, якая зноў стала наводзіць жак на вялізныя тэрыторыі Сярэдняй Азіі, Ірана, Блізкага Усходу, Паўночнай Індыі і інш. Змагаючыся з Залатой Ардой, войскі Цімура дайшлі да Дняпра ў стэпах сучаснай Украіны і да граніц Маскоўскай дзяржавы. Усю захопленую здабычу і лепшых рамеснікаў звозілі ў сталіцу імперыі Цімура — Самарканд. Ён хутка стаў адным з найбагацейшых і найпрыгажэйшых гарадоў сярэднявечнага свету. Аднак пасля смерці Цімура яго імперыя даволі хутка распалася.

Асманская імперыя. Сярод мусульманскіх краін хутка набіралі сілу ваяўнічыя туркі-асманы. У часы Цімура яны ўтварылі невялікую дзяржаву ў Пярэдняй Азіі. Але паступова туркі-асманы не толькі падпарадкавалі сабе былыя ўладанні Візантыі на азіяцкай тэрыторыі, але пераправіліся і ў Еўропу на Балканскі паўвостраў. Канстанцінопаль у хуткім часе апынуўся практычна ў акружэнні. А ў 1453 г. пасля доўгай цяжкай аблогі туркам удалося ўзяць сталіцу Візантыі і падпарадкаваць гэтую дзяржаву. Уладанні туркаў-асманаў сталі магутнай дзяржавай, а яе сталіцай абвясцілі Стамбул (так стаў называцца Канстанцінопаль). Правіцель узяў тытул султана і цяпер змагаўся за прызнанне сябе «ўладаром усіх прававерных» мусульман. Асманская імперыя размяшчалася ў трох частках свету: Еўропе, Азіі і Паўночнай Афрыцы. Арміі асманаў больш як стагоддзе пагражалі Еўропе ўварваннем, пачынаючы з першай аблогі Вены ў 1529 г. Туркі зрабілі Чорнае мора сваім унутраным морам, выйшаўшы на граніцы Рэчы Паспалітай і Маскоўскай дзяржавы. Хрысціянскі свет з цяжкасцю абараняўся.

Індыя. Індыя была населена вялікай колькасцю народаў, якія размаўлялі на розных мовах. Але на ўсёй яе велізарнай тэрыторыі існавалі агульныя культурныя традыцыі. Дзяржавы, утвораныя рознымі народамі, хутка ўзнікалі ў асобных рэгіёнах краіны, але затым гэтак жа хутка распадаліся. Перыяды нашэсцяў змяняліся росквітам земляробчых раёнаў.

Дэлііскі султанат

У пачатку VIII ст. на ўсходзе Індыі з'явіліся першыя мусульманскія атрады заваёўнікаў. У канцы XII ст. мусульманская армія захапіла Паўночную Індыю і горад Дэлі. У 1206 г. быў заснаваны Дэлііскі султанат. Султаны і большасць заваёўнікаў паходзілі з цюркаў-мусульман, а асноўную масу насельніцтва складалі індусы. На поўдні Індыі існавала больш за дзясятка індуйскіх дзяржаў, якія ўпарта вялі барацьбу паміж сабой, але адначасова адчайна змагаліся з мусульманскай пагрозай.

Тэрыторыі старажытных земляробчых цывілізацый у Сярэднявеччы працягвалі адыгрываць ролю асноўных палітычных цэнтраў. Аднак цяпер практычна ва ўсёй Азіі існавалі дзяржаўныя ўтварэнні. Перыяд Сярэднявечча тут азнамянаваўся хуткім стварэннем і панаваннем вялізных дзяржаў качавых народаў. Яны захоплівалі тэрыторыі земляробчых цэнтраў, але затым дзяржавы хутка распадаліся. Распад многіх, здавалася б, самых магутных дзяржаў Сярэднявечча вельмі проста растлумачыць:

яны аб'ядноўвалі тэрыторыі з вельмі розным эканамічным развіццём, народы, што ў іх уваходзілі, мелі абсалютна розныя традыцыі, а нацыянальная самасвядомасць яшчэ не сфарміравалася. Стабільнасць дзяржавам Сярэднявечча надавала адзінае веравызнанне.

1. Чым была выклікана нераўнамернасць развіцця цывілізацый Азіі ў перыяд Сярэднявечча?
2. Ахакарызуйце карту рассялення народаў Азіі.
3. Ахакарызуйце перыяды, якія вылучаюцца ў развіцці Кітая ў Сярэднявекі.
4. Назавіце прычыны паспяховых заваяванняў манголамі вялізных тэрыторый і развітых дзяржаў.
5. Якім чынам ствараўся і чаму распаўся Арабскі халіфат?
6. Якую ролю ў еўрапейскай гісторыі адыграла Асманская імперыя?
7. Падрыхтуйце інфармацыю аб адной з краін сярэднявечнай Азіі ў фармаце артыкула для Вікіпедыі з гіперактыўнымі спасылкамі для ключавых слоў.